

Edward Hajduk*

STATUS ONTOLOGICZNY WZORÓW BIOGRAFII

W naukach społecznych odróżnia się dwa pojęcia: pojęcie wzoru i pojęcie modelu. Oba definiuje A. Kłoskowska (1959): „wzór jest wyrazem regularności ludzkiego zachowania”, a model to „słowne, obrazowe lub jakiegokolwiek przedstawienie ludzkiego zachowania (instytucji, osobowości) mogące służyć za przykład i przedmiot odniesienia ocen i skonstruowanie dla praktycznych celów” (s. 49-50). To rozróżnienie jest przydatne twórcom teorii socjologicznych, psychologicznych i pedagogicznych wykorzystywanych w analizach wyników badań empirycznych.

Termin „wzór” jest składnikiem wielu pojęć: wzór akceptowany, wzór konsumpcji, wzór kariery, wzór kultury, wzór kulturowy, wzór modny, wzór osobowy, wzór pisma, wzór postulowany, wzór realizowany, wzór zachowań itp.

Wzór biografii (przebiegu życia) jest normatywnym składnikiem kultury wielkiej grupy społecznej: narodu, społeczeństwa, klasy społecznej. Kulturę wielkiej grupy społecznej posiadającej organizację polityczną – państwo współtworzą liczne, różnorodne wzory biografii. Dokumentuje ten fakt społeczny seria rozpraw historycznych o wzorach biografii będących komponentami kultury społeczeństw różnych epok historycznych. Wzór biografii postuluje fazy przebiegu życia jego realizatorów, wydarzenia krytyczne (ważne, przełomowe) w ich życiu. Każdy wzór przebiegu życia odróżnia się od każdego innego pod wyżej wymienionymi względami. Społeczeństwa różnych epok historycznych można opisywać, wyodrębniając osobliwe dla nich wzory biografii i instytucje, które tworzyły warunki niezbędne do ich realizacji, selekcjonowały dążenia ich potencjalnych realizatorów. Przekonuje o tym seria publikacji wydanych przez Oficynę Wydawniczą VOLUMEN.

Ontologiczny status biografii (przebiegu życia) jest różnie definiowany. Są one autonomicznym składnikiem kultury wielkich grup społecznych nieredukowalnym do innych, niezastępowalnym w ich funkcjach społecznych. W literaturze socjologicznej są

* Prof. zw. dr hab. **Edward Hajduk** (1932-2015), pedagog, socjolog i metodolog nauk społecznych, autor ponad 140 artykułów naukowych, trzynastu monografii, współtwórca środowiska naukowego zielonogórskich pedagogów i socjologów, związany z „Rocznikiem Lubuskim” jako członek Rady Naukowej i autor licznych artykułów.

zgoła odmienne propozycje usytuowania wzorów biografii w kulturze społeczeństwa, odmienne definicje pojęcia. Stosując w opisie liczbę pojedynczą, odnotowujemy kilka propozycji określenia ich statusu ontologicznego.

Wzór biografii jest:

- 1) autonomicznym składnikiem społecznego świata (Fischer, Kohli, 1987);
- 2) społecznym wzorem orientacji jednostki (Fischer, Kohli, 1917);
- 3) systemem reguł współokreślających ciągłość kultury społeczeństwa (Kohli, 1935);
- 4) społeczną konstrukcją przebiegu życia członków społeczeństwa (Fischer, Kohli, 1967);
- 5) instytucją społeczną współokreślającą ład społeczeństwa (Fischer, Kohli, 1987).

Wzór osobowy a wzór biografii

Wzór biografii jest innym składnikiem normatywnym kultury społeczeństwa niż wzory kariery zawodowej lub życiowej, nie jest też tożsamy z przebiegiem życia jego realizatorów, których liczebność trudno oszacować. Różni się od wzorów osobowych włączonych też w proces sformalizowanej socjalizacji kolejnych pokoleń wielkiej grupy społecznej. Wskażemy te różnice:

- 1) wzór osobowy tworzy zespół cech, zachowań przypisanych postaci historycznej lub literackiej uznanej za godną naśladowania przez przygotowujących się do pełnienia ról publicznych, wzór biografii oznacza postulowany, pożądany, wielofazowy przebieg życia członków historycznie wyodrębnionego typu społeczeństwa;
- 2) wzór osobowy tworzy statyczny układ cech, relacji między nimi, wzór biografii to oczekiwany diachroniczny ciąg odmiennych faz życia jednostki w całym jego przebiegu;
- 3) wzór osobowy tworzy układ cech, relacji między nimi, członka grupy małej i dużej, formalnej i nieformalnej, wzór biografii oznacza postulowany przebieg życia członka wielkiej grupy społecznej posiadającej organizację państwową, we wczesnym okresie historycznym, inny rodzaj organizacji politycznej;
- 4) realizacja jednego wzoru biografii może sprzyjać urealnianiu wielu wzorów osobowych;
- 5) wzór biografii realizują członkowie w historycznie określonym społeczeństwie, wzór osobowy można urealniać poza społeczeństwem, np. będąc pustelnikiem;
- 6) wzór biografii jest składnikiem kulturowym kultury dokładnie zidentyfikowanego typu społeczeństwa, a wzór osobowy może być włączony w proces socjalizacji, generowany i kontrolowany przez instytucje osadzone w różnych typach społeczeństw, np. wzór osobowy kapłana, filozofa, uczonego, żołnierza;
- 7) urealnianie wzoru osobowego jest finalnym efektem socjalizacji, urealniany wzór biografii wyraża postulowany sposób jej udziału w życiu innych ludzi;

- 8) wzór osobowy oznacza cechy jednostki realnej lub postaci literackiej, wzór biografii wyraża postulowany sposób udziału jej w życiu innych ludzi;
- 9) wzór osobowy ukazuje udział jednostki w tworzeniu historii grupy, wzór biografii postuluje realizację przez jednostkę wartości cenionych w społeczeństwie, np. osiągnięcie samodzielności;
- 10) wzór osobowy oznacza układ cech jednostki, które może ona posiadać z nadania jej przez autorytet, wzór biografii wyodrębnia się w procesie historycznych zmian kultury i organizacji społeczeństwa;
- 11) wzór osobowy może być wyłączony ze sformalizowanego procesu socjalizacji i stać się antywzorem, gdy wzór biografii może tracić atrakcyjność, ale urealniany jest tak długo, jak długo obecny jest w kulturze społeczeństwa i stanowi jej normatywny składnik.

Wzór biografii i przebieg życia

Wzór biografii i przebieg życia jednostki stanowią dwa nieredukowalne wzajemnie składniki społecznej rzeczywistości. Wzór biografii to komponent normatywnej kultury społeczeństwa, przebieg życia jednostki stanowi proces urealniania owego wzoru.

Przebieg życia jednostki jest endogennym związkiem przyczynowym; późniejsze wydarzenia, których sprawcą jest ona, są uwarunkowane doświadczeniem jej uzyskanym wcześniej.

Fazy i okresy przebiegu życia jednostki – członka społeczeństwa pozostają w relacjach jednokierunkowych, rozmiary ich są silniej określone przez historię życia niż przez przynależność jej do kategorii wiekowej, kategorii płci, kategorii społecznej. Przebieg życia jednostki, fazy i jego okresy, odzwierciedla zróżnicowanie między instytucjami społeczeństwa wspomagającymi jednostkę w dążeniu do realizacji aspiracji. W drugiej kolejności – odzwierciedla wpływ norm wiekowych i jej wiedzy o stadiach normalnej biografii.

Fazy przebiegu życia nie mają charakteru ofert rynku, teoretycznie dopuszczalny jest wielokrotny wybór wzoru biografii, ale niektóre decyzje jednostki są nieodwracalne w swoich skutkach. Wewnątrzinstytucjonalny przebieg życia (np. w szkole) ma także uwarunkowania usytuowane poza instytucją, w normatywnych komponentach kultury społeczeństwa. We współczesnych społeczeństwach:

- wzrosło znaczenie czasowo segmentowego przebiegu życia, fazy życia są ważnymi, społecznymi zasadami porządkowania ciągu zdarzeń w przebiegu życia jednostki,
- fazy przebiegu życia są podziałem chronologicznym skorelowanym z wiekiem kalendarzowym jednostki, wyznaczają one jej wiek społeczny,
- chronologizacja przebiegu życia, fazy życia są społeczną miarą rozwoju jednostki uwolnionej od nieuchronnej presji cech jej przypisanych,

- fazy przebiegu życia są społeczną miarą osiągnięć jednostki, przygotowania jej do podjęcia ról społecznych: zawodowej, obywatelskiej, rodzicielskiej,
- linearne fazy w przebiegu życia są zróżnicowane przez wybór wzoru biografii (wzoru przebiegu życia), inne są fazy przebiegu życia lekarza, inne polityka, a jeszcze inne sportowca.

We współczesnych społeczeństwach zaszły zmiany w trzech obszarach aktywności jednostki:

- 1) nastąpiła destandardyzacja życia rodzinnego, urodzenie pierwszego dziecka następuje po 25. roku życia kobiety, niektóre kobiety chcą być matkami, ale nie chcą być żonami, założenie rodziny nierzadko nie ma prawnego usankcjonowania;
- 2) w pracy zawodowej ulega zamazaniu trójfazowy podział przebiegu życia (nabywanie kompetencji, produktywnie wykorzystanie owych kompetencji, renta lub emerytura);
- 3) w aktywności wolnoczasowej tracą znaczenie normy społeczne dostosowane do wieku lub płci regulujące kontakty ich adresatów z działami kultury symbolicznej, a stanowiące element stylu życia.

Przedmiotem badań socjologii przebiegu życia i pedagogiki społecznej są:

- społeczna i kulturowa geneza wzorów biografii,
- funkcja wzorów biografii w stosunku do struktury i kultury społeczeństwa,
- funkcje wzorów biografii w stosunku do kolejnych pokoleń (kohort) społeczeństwa,
- źródło dynamiki zmian wzorów biografii w historii danego społeczeństwa,
- relacje: dynamika zmian struktury społeczeństwa, jego organizacji i wzorów biografii,
- instytucje uczestniczące w przekazie wzorów biografii kolejnym pokoleniom społeczeństwa,
- wybór wzoru biografii a szansa osiągnięcia wartości: zamożności, uznania społecznego, podmiotowości, bezpieczeństwa socjalnego,
- demograficzne, wiekowe, pokoleniowe modyfikacje przebiegu życia realizatorów różnych wzorów biografii,
- zmiany struktury i organizacji społeczeństwa generujące nowe wzory biografii.

W kulturze współczesnych społeczeństw obecne są i pełnią funkcje motywujące do działania oraz orientujące w możliwych wyborach różne wzory biografii, nietożsame ze stylami życia sprzężonymi z wykształceniem ludzi, ich zawodem i płcią. Wzory biografii tak wyrażonego sprzężenia nie mają. Są one normatywnym składnikiem kultury wielkich grup społecznych: społeczeństw, narodów, mają historyczne ograniczenia.

Wyodrębnić można kilka wzorów biografii we współczesnym społeczeństwie polskim.

1. Wzór biografii postulujący trójfazowy przebieg życia, a realizowany w instytucjach: szkoła – instytucje pracy zawodowej – instytucje ubezpieczeń społecznych.
2. Wzór biografii realizowany przy udziale szkoły i instytucji sportu (stadionu), kontrakt zawodnika określa warunki przebiegu jego kariery.
3. Wzór biografii realizowany przy udziale szkoły i instytucji kultury (estrady); te dwa wzory nie postulują trójfazowego przebiegu życia; rynek jest regulatorem przebiegu życia ich realizatorów.
4. Wzór biografii realizowany przy udziale szkoły i instytucji politycznych (samorządu terytorialnego); parlamenty, wyborcy współokreślają przebieg życia jego realizatorów.
5. Wzór biografii realizowany przy udziale szkoły i instytucji biznesu (np. banku); rynek wyznacza przebieg życia realizatorów tego wzoru.

Realizacje wzorów biografii dokonują się za każdym razem przy udziale szkoły oraz przy udziale innych instytucji. Wybór wzoru określa szansę osiągnięcia wartości cenionych w społeczeństwie polskim: dobrobytu, uznania (sławy), podmiotowości, bezpieczeństwa socjalnego.

Spółczesne społeczeństwa, wielokulturowe wygenerowały wiele wzorów biografii, jednakże nie stworzyły wszystkim członkom warunków niezbędnych do ich urealniania. Żadnego z wymienionych wzorów nie realizuje gospodyni domowa, człowiek genetycznie pozbawiony możliwości opanowywania umiejętności gwarantujących uzyskanie samodzielności, człowiek skazany przez sąd na dożywocie, człowiek bezdomny lub pozbawiony stałej pracy. Te kategorie członków społeczeństwa nie realizują istotnych wartości jego ładu aksjologicznego. Są one wyłączone z systemu, w tym znaczeniu, że nie uczestniczą we współzawodnictwie o uzyskanie owych wartości. Socjologiczny opis społeczeństw ukazuje różnice w liczebności kategorii wyłączonych z systemu i nierealizujących żadnego wzoru biografii.

LITERATURA

- BAACKE D., SANDER U., VOLLBRECHT R. (1994), *Spielräume biographischer Selbstkonstruktion*, Opladen.
- BROSE H.-G. (1986), *Lebenszeit und biographische Zeitperspektiven im Kontextsozialer Zeitstrukturen*, [w:] *Zeit als Struktur element von Lebenswelt und Gesellschaft*, red. F. Fürstenberg, I. Morth, Linz.
- , WOHLRAB-SAHR M., CORSTEN M. (1993), *Soziale Zeit und Biographie*, Opladen.
- (red.) (1985), *Berufsbiographien im Wandel*, Opladen.
- BUCHMANN M. (1989), *The Script of Life in Modern Society: Entry into Adulthood in a Changing World*, University of Chicago Press, Chicago.
- CASPI A., BEM D.J. (1990), *Personality Continuity and Change across the Life Course*, [w:] *Handbook of Personality: Theory and Research*, red. L.A. Pervin, Guilford Press, New York.
- ELDER G.H. Jr. (1974), *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*, University of Chicago Press, Chicago.

- (1985), *Perspectives on the Life Course*, [w:] *Life Course Dynamics: Trajectories and Transitions*, red. E.H. Glen Jr., 1968-1980, Ithaca, N.T.: Cornell University Press.
- , CASPI A. (1990), *Studying Lives in a Changing Society: Sociological and Personological Explorations*, [w:] *Studying Persons and Lives*, red. A.I. Rabin et al., Springer, New York.
- FISCHER W., KOHLI M. (1987), *Biographieforschung*, [w:] *Methoden des Biographie- und Lebenslaufforschung*, red. W. Voges, Opladen.
- FUCHS W. (1984), *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*, Opladen.
- HAGESTAD G.O. (1990), *Social Perspectives on the Life Course*, [w:] *Handbook of Aging and the Social Sciences*, red. R.H. Binstock, L.K. George, wyd. 3, Academic Press, New York.
- HAJDUK E. (2001), *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Warszawa.
- KALICKI B. (1996), *Lebensverläufe und Selbstbilder, Die Normalbiographie als psychologisches Regulativ*, Opladen.
- KŁOSKOWSKA A. (1959), *Modele społeczne i kultura masowa, „Przegląd Socjologiczny”*.
- KOHLI M. (1985), *Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, nr 37.
- (1986), *Gesellschaftszeit und Lebenszeit. Der Lebenslauf im Strukturwandel der Moderne*, [w:] *Kontinuitätsbruch der Moderne?*, red. J. Berger, Gottingen.
- (red.) (1978), *Soziologie des Lebenslaufs*, Neuwied.
- , ROBERT G. (red.) (1984), *Biographie und soziale Wirklichkeit*, Stuttgart.
- MAYER K.U. (1986), *Structural Constrains on the Life Course „Human Development”* 29, 163-170.
- , BRANDON TUMA N. (red.) (1990), *Event History Analysis in Life Course Research*, Madison: University of Wisconsin Press.
- MCADAM D. (1989), *The Biographical Consequences of Activism*, „*American Sociological Review*” 54, 744-760.
- MCKINLEY R. (1992), *Historia życia a psychobiografia. Badania teorii i metody*, Warszawa.
- NEUGARTEN B.L., DATAN N. (1975), *Sociological Perspectives on the Life Cycle*, [w:] *Life-Span Development Psychology: Personality an Socialization*, red. P.B. Baltes, K.W. Schale, Academic Press, New York.
- O’RAND A.M., KRECKER M.L. (1990), *Concepts on the Life Cycle: Their History, Meanings, and Uses in the Social Sciences*, „*Annual Review of Sociology*” 16, 241-262.
- PRAWDA M. (1987), *Cykl życia jednostki a wartość pracy*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- PIORUNEK M. (2009), *Bieg życia zawodowego człowieka. Kontrast transformacji kulturowej*, Poznań.
- SCHRODER W.H. (red.) (1985), *Lebensauf und Gesellschaft. Zum Einsatz von kollektiven Biographien in der historischen Sozialforschung*, Stuttgart.
- VOGES W. (red.) (1983), *Soziologie der Lebensalter. Alter und Lebenslauf*, München.
- (red.) (1987), *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*, Opladen.
- WŁODAREK J., ZIÓŁKOWSKI M. (red.) (1990), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa-Poznań.
- WORACH-KARDAS H. (1983), *Wiek a pełnienie ról społecznych*, Warszawa-Łódź.

Edward Hajduk

THE ONTOLOGICAL STATUS OF BIOGRAPHY MODELS

Summary

The author performs a review of the understanding of the concept of biography model in social science using the wide tradition of German and Anglo-Saxon sociology. He further shows the relationship between the model of a biography, the model of a person and the course of one's life. There is a discussion on the functions fulfilled by biography models in the lives of living individuals. The author also points to the changes that occurred in the organisation of contemporary societies and their significance for human activity modifying possible biography models. The article may inspire to undertake research on biography models in the contemporary Polish society including the research on the difficulties in their realisation in the lives of particular individuals.